

VELIKONOČNÍ OBCHŮZKY S JIDÁŠEM
(Příspěvek k velikonoční tradici v povodí Loučné a Novohradky)

Hana VINCENCIOVÁ

Výroční obyčej se náležely vždy k tématům, která přitahovala pozornost badatelů. S oblibou byly popisovány a zobrazovány zejména projevy společenského charakteru, které se obvykle odbývaly na veřejných prostranstvích a byly tudíž dobře pozorovatelné. Díky tomu máme dnes k dispozici poměrně bohatý srovnávací materiál, s jehož pomocí jsme schopni hlouběji pochopit i význam jevů, jejichž srozumitelnost se v průběhu času poněkud zastřela. Tradiční výroční obyčej se vyznačují výraznou synkretičností. Spojují prvky, vycházející z nejrůznějších kulturních vrstev. Klasickým příkladem takovéto synkretičnosti jsou velikonoce. Obřadní úkony předkřesťanského původu, zaměřené především na zajištění zemědělské prosperity, se v nich propojily s takovými klíčovými momenty křesťanské víry, jakými jsou umučení a zmrtvýchvstání Ježíše Krista. Z výročních obyčejů patří velikonoce i dnes k obecně nejrozšířenějším, byť mnohde již jen ve značně redukované podobě. Přesto najdeme dosud místa, kde velikonoce nejsou zhuštěny pouze do obyčejů, uchovávaných na velikonoční pondělí, ale kde zaznívá též archaický zvuk řehtaček a klapáček a nahrazuje hlas zvonů v době, kdy podle křesťanské tradice zvony na znamení smutku nad Kristovým utrpením a smrtí umlkají. Přímou souvislost s tímto velikonočním řechtáním a klapáním mají pak obchůzky s Jidášem, kterým především je věnován tento příspěvek.

Z církevního hlediska plnilo řechtání a klapání úlohu časové informace, členící průběh dne a vyzývající k účasti na pobožnosti. Je ovšem také známo, že hlučné zvuky, vyluzované nejen jednoduchými nástroji, ale často i práskáním bičů nebo střelbou, měly za úkol odehnání zlých mocností z lidských příbytků a sídel. Z tohoto pohledu dostává velikonoční řechtání a klapání ještě další možný smysl, i když z povědomí lidí již vymizelý. Jakožto součást církevního roku projevoval obyčej velikonočního řechtání a klapání všeobecnou životnost ještě v 1. čtvrtině 20. století.

Poté se začalo projevovat mírné oslabení tradice a posléze se změnou politických poměrů, kdy veřejné projevy související s náboženstvím byly nežádoucí, se zachovávaní velikonočního řečtání a klapání výrazně utlumilo. K výjimkám patří území v povodí Loučné a Novohradky, vymezené přibližně oblastí mezi Holicemi v Čechách, Vysokým Mýtem a Luží, kde obyčej ani v průběhu 2. poloviny 20. století výrazněji neustoupil a uplatňuje se i v současnosti, v 90. letech 20. století. Zároveň je příznačné, že ve většině obcí, kde se i ve 2. polovině 20. století velikonoční řečtání a klapání uchovalo, vrcholil tento obyčej obchůzkou s maskovanou postavou Jidáše. Koná se na Bílou sobotu a účastníci jsou při ní v jednotlivých domech obdarovávaní.

Obecně bývaly obchůzky s řečtačkami a klapačkami záležitostí chlapců - školáků a jejich účastníci dodržovali vždy určitá pravidla. Týkala se nejen průběhu obchůzky, ale také rolí, které při ní sehrávali. Tyto skutečnosti mají své kořeny ve velikonočních pašijových hrách, provozovaných již ve středověku zejména studenty a posléze i žáky. Obyčej "honění Jidáše" měl na provozování těchto her přímou návaznost. Obecně ho lze charakterizovat tak, že v určitý okamžik, zpravidla po ukončení bohoslužby, vyběhl chlapec určený za Jidáše z kostela a ostatní s řečtačkami jakožto pronásledovatelé za ním. Tímto způsobem proběhli pokud možno celou obec nebo město, na určitých místech se modlili nebo zpěvavě odříkávali text o Jidášově zradě. Tyto popěvky byly již v 16. století natolik všeobecně rozšířené, že v dochovaných kancionálech se u některých písní udává návod ohledně nápěvu slovy: "Zpívá se jako Ó, nevěrný Jidáš, cos to učinil..." nebo "Židé nevěrní, jako psi černí..."¹ Jidáš býval maskovaný nebo nějakým způsobem označený.

O formách tohoto obyčeje ve sledované oblasti si můžeme udělat představu z několika dobových svědectví. K dispozici máme především doklady ze severní části uvedeného území. Honění Jidáše ve Vysokém Mýtě zaznamenává ve svých vzpomínkách A.V.Šembera (nar. 1807)². Z konce 19. století máme k dispozici záznamy Josefa Hanuše, vztahující se k Horní Rovni a k Litětinám³. V regionálním tisku najdeme v roce 1910 neutorizovaný fejeton, ve kterém však popisovaná obchůzka s Jidášem není lokálně blíže určena a také další skutečnosti dokumentární

- 1) Č. Zbrt., Veselé chvíle v životě lidu českého, Praha 1950, s. 241.
- 2) Za Jidáše býval určen některý ryšavý chlapec. Na Zelený čtvrtek a Velký pátek po ukončení mše vyběhli chlapi za Jidášem z kostela. Zastavovali se na děkanství, před domy kupců a dalších zámožnějších měšťanů, odkud jim házeli suché švestky nebo i peníze. Chlapi řečtali a plnými hrdly zpívali popěvek o Jidášovi. Podle Šembery zaniklo honění Jidáše ve Vysokém Mýtě kolem roku 1818. Viz Č. Zbrt., c.d., s. 242.
- 3) Jedná se o zachycení textu popěvky, užívaného na Velký pátek při honění Jidáše v Horní Rovni a stručný popis obchůzky s Jidášem na Bílou sobotu v Litětinách, též včetně textu průvodního popěvku. "Chlapi s klapačkami a řečtačkami chodí po vsi a zpívají," uvádí Hanuš. "Jidáš se při zastavení u kříže, sochy nemodlí, nezpívá a nesmeká čepici. Na Bílou sobotu obalí jej hrachovinou a chodí s ním opět od domu k domu, sbírajíce dárky prosbou: Prosíme, páni, páni, dejte něco od klapání! Místy hospodyně ušknou si kousek hrachoviny." Viz pozůstalost L.Hanuše, Východočeské muzeum Pardubice, publikováno in: Pardubicko - Holicko - Přeloučsko, Pardubice 1909 - 1926, II., s. 33, III., s. 252.

hodnotu příspěvku snižují⁴. Zcela jinak je tomu s příspěvkem L. Srazila, otištěném v regionálním časopise v roce 1938, kde obyčej velikonočního řečtání a obchůzka s Jidášem jsou detailně zachyceny v podobě, v jaké se tehdy uplatňovaly v obci Vysoká u Holic⁵. Nabízí se ještě možnost nahlédnout do záznamů v obecních kronikách vesnic, ke kterým se tradice velikonočních obchůzek s Jidášem vztahuje. Mnoho dalších informací o našem tématu z nich ale nezískáme. Buď se o obyčeji nezmiňují vůbec, nebo jen poměrně okrajově⁶. Vzhledem k různorodé úrovni uvedených pramenů je potěšitelné, že se podařilo vedle výsledků bezprostředního pozorování obyčeje přímo v terénu doplnit poznatky k tradici obchůzek s Jidášem též získáním základních informací od několika pamětníků, a to i v lokalitách, kde již z nejrůznějších důvodů tato tradice zanikla⁷. Obecně je možno konstatovat, že v průběhu času přestal být obyčej vázán na bohoslužby a doslovné "honění" Jidáše se přeměnilo v jeho "vodění" či "vození" obcí na Bílou sobotu. V povědomí zůstává

- 4) Kapitola velikonoční, Neodvislé listy, XVI., č. 13, Pardubice 1910, s. 1 - 2. Článek vzbuzuje dojem, jakoby se s maskovaným Jidášem chodilo už na Velký pátek, text průvodního popěvku neodpovídá obchůzce s Jidášem, ale polednímu řečtání. Nelze vyloučit, že autor vycházel z materiálu získaného v Litětinách. Uvádí, že vše organizují dva chlapi zvaní kaprálové, kteří jdou v čele ostatních a udržují pořádek. Jidáš kráčí poslední, je obalený ve slámě, ve tváři začerněný víksem nebo inkoustem a v ruce drží měšec. Na pokyn smekají chlapi čepice a zpívají: Ty nevěrný Jidáš, cos to učinil, žes svého Mistra Židům prozradil? Budeš-li to činiti, v pekle budeš hořeti, s Luciferem dřablem tam přebývat. My školáci chodíme a poledne zvoníme. Kyrie eleison, Kriste eleison! Lidé je obdarovávají vejci a penězi, které si po skončení obchůzky chlapi rozdělí
- 5) L.Srazil, Pálení Jidáše, Krajem Pernštýnů, XVIII., Pardubice 1937/38, s.120. Průvod chlapců s řečtačkami a klapačkami procházel na Zelený čtvrtek a Velký pátek vždy v určitém čase vesnicí a úseky vyplněné "vrkáním" prokládali hlasitým voláním příslušného textu a modlitbou u návěsného kříže. Mezi účastníky fungovala tradiční hierarchie. Na Bílou sobotu obešli takto ve ještě časně ráno, poté se jeden z nich ustrojil do slámy za Jidáše a v čele s ním opět všichni procházeli vesnicí, přičemž byl Jidáš objektem posměchu. Za vsí ho pak z převleku odstrojili a slámu spálili. Poté začala obchůzka po domech a po jejím skončení následovalo dělení získané koledy. Vedení Jidáše obcí před vlastní kolední obchůzkou se doposud uplatňuje v Mentouru.
- 6) V roce 1938 zaznamenává kronikář Bohumil Bačina v Pamětní knize obce Litětiny již jako by šlo o minulost, že na Bílou sobotu se na hřbitově v Horní Rovni páli Jidáš. Narovnála se hranice z polen, donesených lidmi z domova. Z Jidáše, kterého honili klapáci od Zeleného čtvrtka po vsi, se přidalo kus hrachoviny. V pamětní knize obce Vysoká u Holic zase Jaroslav Milec v roce 1953 stručně konstatuje, že velikonoční klepání a vodění Jidáše se sice zachovalo, ale "...dětí se však nemodlí, dělají legraci a tak se dá čekat, že i tento zvyk pomine, třebaže se ještě udržuje hlavně zásluhou odměny, kterou chlapi za spálení Jidáše dostávají ve všech staveních.". Šfeji se o obyčeji rozepsal v Pamětní knize obce Jaroslav v roce 1965 Jan Štosek, stručnější byl naopak v Kronice obce Uhersko Zdeněk Hypský v roce 1986. Oba záznamy zachycují obyčej v podobě, uplatňované ve 2. polovině 20. století.
- 7) Podčkování patří Marii Antochové /nar. 1919/ z Opatovic n/L., rodačce z Jaroslavi, Františku Buriánkovi /nar. 1929/ z Žiky, Antonínu Menčíkovi /1912 - 1991/ z Litětin, Karlu Morávkovi /nar. 1913/ ze Slepotic, Josefu Procházkovi /nar. 1912/ z Horní Rovně, rodáku z Vysoké u Holic, Ing. Břetislavu Sovovi /nar. 1924/ z Opočna, Janu Štoskovi /nar. 1919/ z Jaroslavi, a Václavu Winklerovi /nar. 1913/ z Radhoště.

někdejší forma obyčej je částečně jen v tom smyslu, že obchůzky s řečtačkami byly mimo jiné chápány i tak, že prý se při nich nepřítomný Jidáš honí nebo hledá.

Pokusme se nyní projevy, spojené s velikonočním řečtáním a obchůzkou s Jidášem, na základě získaných poznatků podrobněji přiblížit.

Rozložení lokalit, kde máme obchůzky s Jidášem doloženy, vytváří v krajině mezi Holicemi, Vysokým Mýtem a Luží určité celistvé území. I když ne všude se obyčej uchoval do současnosti, je možno říci, že doposud je v uvedené oblasti rovnoměrně rozšířen a jeho uplatňování závisí především na dostatku vhodných nositelů⁸. Bylo již řečeno, že tradice dávala právo se obyčej zúčastnit chlapcům školního věku. Ve 2. polovině 20. století dochází ale ke stírání závaznosti této zásady. Nejenže se obyčej zúčastňují i děti předškolní, ale v některých lokalitách společně s chlapci i děvčata / Jaroslav, Opočno, Radhošť/. Reálnou příčinou tohoto posunu je kompenzace celkového úbytku dětí ve venkovských lokalitách. Je například také běžné, že se obyčej zúčastňují také děti, nemající v obci trvalé bydliště, které zde velikonoce tráví u příbuzných a podobně. Název obyčej není ustálený. Samotné řečtání a klapání je nazýváno "hrkáni" /Chroustovice, Jaroslav, Mentour, Slepotic, Turov/, "klapání" /Jaroslav, Slepotic/, "klepání" /Uhersko/, "vrzání" /Litětiny, Městec/, "vrkání" /Městec, Vysoká u Holic/, "vrčení" /Žitka/. Kolísá proto i označení účastníků, například "klapáci" /Litětiny, Vysoká u Holic/, "vrzáci" /Litětiny/. Stejně tak je různorodé i označení nástrojů, které používají. Jsou to "hrkačky", "klapačky", "vrčáky", "vrzačky". Jak je patrné, ani v jednotlivých lokalitách není v tomto směru úzus ustálený. Nástroje jsou zhotoveny ze dřeva a mají tradiční formy. Řečtačku tvoří rám s jedním nebo více ozubenými kolečky na ose otáčené klikou, jimiž se rozeznívá pružný pásek, který na ně přiléhá. Nosí se zavěšena na řemínku křížem přes prsa. Uplatňují se i řečtačky menších rozměrů, často kupované, rozeznívané otáčením celého rámu s páskem kolem rukojeti s kolečky. Výjimečně je možno se setkat i s řečtačkou typu trakáčku, kdy je mechanismus poháněn otáčením kolečka jedoucího po zemi /Mentour/. Klapačka je zhotovena z prkénka, k němuž kolmo je orientována rukojeť a do jehož plochy tluče pohyblivá hlavice. Nástroje jsou vyráběny podomácku nebo místními řemeslníky, často se dědí po několik generací. Výjimečně se užívají řečtačky zhotovené z kovu /Jaroslav/ nebo se k vyluzování zvuku používá valcha na praní, rozeznívaná montážním klíčem /Litětiny/. Samotná obchůzka s Jidášem se obvykle nazývá

8) Tento příspěvek vychází z materiálu, získaného především v obcích Bělešovice, Horní Roveň, Chroustovice, Jaroslav, Lhota u Chroustovic, Litětiny, Mentour, Městec, Opočno, Radhošť, Řestoky, Slepotic, Turov, Týništko, Uhersko, Vysoká u Holic, Zalažany a Žitka, z nichž v Bělešovicích /obyčej tu vykonávají chlapci ze Slepotic/, Chroustovicích, Jaroslavi, Litětínách, Mentouru, Městci, Řestokách, Slepoticích, Turově, Týništku, Uhersku a Zalažanech bylo provádění obyčej sledováno v letech 1990 - 1994 přímo v terénu. V příštích letech se dokumentace zaměří i na další lokality, například Domoradice, Jenišovice, Radim. Závislost zanikání obyčej z důvodu nedostatku jeho vhodných nositelů potvrzují příklady Radhoště a Opočna, kde se obyčej uplatňoval asi do poloviny 70. let a do přelomu 70. a 80. let 20. století, dokud byl v uvedených obcích ještě dostatek školáků. V roce 1991 žily už v Opočně pouze tři děti školního věku, dva chlapci a jedna dívka.

"chození s Jidášem", "vodění Jidáše", případně "vození Jidáše".

Od roku 1990 usnadnilo vykonávání obyčej znovuobnovení volna ve školách na Zelený čtvrtek a Velký pátek. Odrazilo se to zejména v návratu k tradičnímu časovému rozvržení obchůzek, které se do té doby muselo přizpůsobovat déle vyučování. Vynechávána byla obchůzka v poledne, ranní obchůzky byly zahajovány časněji, aby účastníci, odkázaní často na dojíždění, stihli začátek vyučování. Obecně se rozvrh obchůzek řídí oznamováním ranního a večerního klekání, poledne a odpolední bohoslužby. Na Zelený čtvrtek se začíná v poledne, případně odpoledne, na Bílou sobotu končí obchůzkou s Jidášem, která probíhá nejčastěji od devíti nebo od deseti hodin, někde i odpoledne⁹. Trasy obchůzek jsou přesně vymezeny tak, aby se prošlo kolem všech domů bez větší časové ztráty a obchůzka byla vykonána co nejrychleji¹⁰. Někde je v průběhu obchůzky povolen určitý čas na odpočinek a místo k němu je též přesně vymezeno¹¹, stejně je to i s místem, kde se účastníci obchůzky před jejím počátkem scházejí¹². Svá pravidla má seřazení účastníků

- 9) Na Zelený čtvrtek polední obchůzka začíná obvykle ve 12 hodin, odpolední v 15 nebo v 16 hodin a večerní v 17 nebo v 18 hodin. Na Velký pátek ráno se chodí ve 4, v 5 nebo v 6 hodin, v poledne nejčastěji ve 12, ale i ve 13 nebo až ve 14 hodin, odpoledne v 15 nebo v 16 hodin a večer v 17 nebo v 18 hodin. Odpolední obchůzky bývají někdy vynechávány nebo jsou zkráceny. V Turově například se třikrát obchází návesní kaple, ve Slepoticích nezacházejí chlapci až do Bělešovic. Na Bílou sobotu ráno se obchůzka koná ve 4, v 5, v 5.30 nebo v 6 hodin, někde ještě i v 10 hodin.
- 10) Například v Jaroslavi začíná obchůzka na horním konci obce, kde se účastníci nejprve pod vedením pána rozdělují na dvě skupiny. Jedna obchází domy v okolí uličky na východní straně silnice, druhá zase část obce zvanou Šimperk, rozloženou na západní straně. Na křižovatce pod Šimperkem se opět spojují a pokračují k dolní části obce, kde se znovu rozdělují. Každá skupina obejde svou trasu uličkami a setkávají se u rybníčka při silnici na Vysoké Mýto. Odtud pak společně pokračují kolem domů při této komunikaci a při silnici k Radhošti, posléze kolem zastavby při silnici k Holicům směřují do uličky vedle rybníka na západním okraji obce, kde obchůzka končí. V Litětínách se vychází od kovárny na východním konci vesnice, zajde se do uličky při cestě k lesu Boršovu a po návratu na silnici se jde nejprve po tzv. Velké straně až na konec obce, zpátky pak po tzv. Malé straně až k rybníku nade mlýnem, kde obchůzka končí. V Týništku začíná obchůzka u návesní zvonice, odkud se průvod ubírá nejprve uličkou dolů z návsi, zachází ke mlýnu, vrací se zpět a prochází uličkami v jižní části obce. Průchodem mezi zahradami pak směřuje opět k návsi. Tento průchod se nazývá "tichá ulička" a účastníci tu mají za povinnost projít co nejtíššeji, bez slova a samozřejmě nesmí nikdo hrknout nebo klepnout. Na návsi se průvod na chvíli zastavuje a jeden z chlapců třikrát obíhá zvonici, stejně tak i na ukončení obchůzky, kdy se průvod vrátí ke zvonici poté, co prošel severní částí obce. Specifická situace je v Chroustovicích, kde obchůzky vykonávají skupiny dvě, jedna ve vlastním jádru obce a přilehlých ulicích, druhá v části zvané Zářečí. Každá ze skupin má pak na Bílou sobotu i vlastního Jidáše.
- 11) Například ve Slepoticích odpočívají účastníci obchůzky u kostela, kde mají také možnost sníst si svačinu, kterou si mnozí z nich s sebou na obchůzku berou do chlebníků. V Uhersku přerušují obchůzku u někdejšího pivovaru, v Jaroslavi si chvíli posedí u rybníčka při silnici na Vysoké Mýto.
- 12) Vedle míst, uvedených již v poznámce 10/ je to například v Chroustovicích na Zářečí u lípy na křižovatce, v Mentouru u obecní váhy, v Městci u fotbalového hřiště, ve Slepoticích slepá

v průvodu a samozřejmě i jejich chování. Chodí se ve dvojicích, v případě potřeby se obě řady oddělují, určitý úsek procházejí v jednodupu a pak se opět spojují /viz poznámku 10/. Na dodržování pravidel dohlíží účastníci, mající k tomu pravomoc, vyplývající z jejich stáří a funkce, kterou zastávají. Nazývají se obvykle "páni" /Chroustovice, Jaroslav, Mentour, Městec, Radhošť, Slepoticice, Turov, Týništko/, bývají dva až čtyři, rozlišovaní podle stáří přívlastky "malý" a "velký". Jinde má vedoucí postavení pouze jeden z účastníků, nazývaný "vodič" /Uhersko, Vysoká u Holic, Žíka/, v Litětínách přísluší tato úloha přímo představiteli Jidáše, nářečně v oblasti nazývaného "Idáč" nebo "Idáš", který se spolu s pány podílí na zabezpečení hladkého průběhu obchůzky také v Týništku. Většinou se však Jidáš na Zelený čtvrtek a Velký pátek nijak neodlišuje od ostatních hrkačů, případně zastává roli malého pána.

Před započítím obchůzky je vždy kontrolována účast a zaznamenávána v seznamu účastníků, zapsaného buď v sešitě nebo na zvláštní listině. Například ve Slepoticích věnují podobě této listiny značnou pozornost, má i svou výzdobu a předává se posléze tomu, komu v příštím roce připadne funkce pána. Záznamy v této evidenci sehrávají pak roli při dělení koledy, získané na Bílou sobotu. Ve Slepoticích z ní vyplývá i skutečnost, kolikátý rok se ten který chlapec velikonočního řečtání zúčastňuje. Do evidence účasti se poznamenávají i případné přestupky proti kázní, například vybočování z řady, opožďování se při obchůzce nebo rozeznění řečtačky v nesprávnou chvíli. Zaznamenané přestupky pak ovlivňují velikost podílu z koledy. Jen zřídka mají dohlížitelé na hladký průběh obchůzek na Zelený čtvrtek a Velký pátek při sobě nějaké speciální atributy. Někde pán používá písňalku /Slepoticice, Turov/ nebo signální trubku /Mentour/, jimiž dává znamení k započítí řečtání nebo příslušného textu, v Litětínách drží Jidáš v ruce za tkanici vycpaný textilní váček, kterým při obchůzce točí v ruce nebo jím udeří případně provinilce. Počátek textu či řečtání se nejčastěji udává hvizdem na ústa, zvednutím ruky nebo výkřiky, například: "Zpívejte!", "Hrkejte!", signálem k přerušení řečtání jsou zase zvolání typu: "Přestat!", "Ticho!" a podobně. V Litětínách chlapi před počátkem textu smekají čepice a opět si je nasazují po jeho skončení. Zastavení u křížů v intravilánu obce bývá dodržováno. Je spojováno s pokleknutím /Slepoticice/, s přisednutím do dřepu /Litětíny/, v Turově všichni před křížem pokleknou a pán třikrát předříkává speciální formuli, připomínající Kristovo utrpení, kterou po něm ostatní opakují¹³. V Městci pokleknou na závěr obchůzky před vchodem do návesní kaple.

Při obchůzce s Jidášem na Bílou sobotu je mezi účastníky už nápadnější rozlišení úloh, které sehrávají. Ústřední je samozřejmě postava Jidáše, které má právo se ujmout chlapec, zvolený z těch starších. Dosud přetrvává povědomí o tom, že volba Jidáše by měla být věcí důvěrnou, aby nikdo v obci nevěděl, kdo se vlastně

ulička ve Valhouši, v Uhersku autobusová čekárna u kostela na návsi.

13) Formule zní: Kristus trpěl za nás, nám zůstal příklad, abychom následovali šlápěje jeho. Je používána i na Bílou sobotu.

pod maskou Jidáše skrývá. S Jidášem úzce souvisí postava "vodiče", vedoucího Jidáše na provaze, na řetěze nebo za ruku. Vodič někdy splývá s postavou "četníka" či "vojáka". "Kasař" či "pokladník" nosí pokladničku na peněžitě dárky, "vaječkář" ukládá do koše vykoledovaná vajíčka, případně má na starost káru vyplněnou slámou nebo pilinami, do níž se shromažďuje koleda z naplněného koše. Když je Jidáš při obchůzce vozen ve vozíku, obstarávají to větší chlapi. Například ve Slepoticích bývají dva, stejně tak i funkci pokladníka a vaječkáře vykonávají někde dvě osoby. Někde odkládají při kolední obchůzce s Jidášem řečtačky a klapačky / např. Chroustovice, Mentour/ a uplatnění získává "přiklepávač" či "vyklepávač", který ohlašuje klapačkou příchod koledníků nebo klapáním do rytmu provází zpívaný text. Všechny těchto úloh mají právo se ujmout pouze starší účastníci, ostatní zůstávají v roli "klapáků", "vrzáků", "smrkáčů" atd. Někde i nadále dohlíží na průběh obchůzky "pán"¹⁴.

Jednotlivé postavy se do své úlohy stylizují nejen chováním, ale též kostýmem nebo i líčením. Příznačné je, že kostým Jidáše je zhotoven ze suchého rostlinného materiálu, který postavu prakticky celou zahaluje. Nejčastěji bývala vždy tímto materiálem obilná sláma nebo hrachovina, nověji dochází též k uplatnění stařiny, rákosy a sena¹⁵. V Uhersku bylo od strojení Jidáše do slámy upuštěno a používá se černého kožichu s chlupy navrch a černého širáku. Podobně v Řestokách se Jidáš obléká celý do černého. Ustrojit Jidáše pomáhá obvykle někdo z dospělých nebo z odrostlejších chlapičů. Používá se buď předem připravených ukroucených "rulíků",

14) V Litětínách vybírají koledu čtyři chlapi, nazývaní podle stáří ve dvojicích "velcí kaprálové" a "malí kaprálové". V této lokalitě je počet účastníků obchůzek vždy dostatečný, takže o úlohy kaprálů a vodiče nastávají někdy mezi nimi i spory. Jidášem tu bývá nejstarší z účastníků. Jinde naopak je počet účastníků obchůzek již tak nízký, že po obsazení příslušných úloh není téměř nikoho, kdo by vykonával řečtání a klapání. V Uhersku například se v roce 1991 zúčastnilo velikonočního řečtání šest chlapičů, z nichž jeden pak na Bílou sobotu představoval Jidáše, druhý jeho vodiče, dva byli vaječkáři s košem a károu, jeden přiklepávačem a pouze poslední specifickou funkci neměl. V Turově v roce 1993 chodilo řečtat také šest chlapičů, z nichž po obsazení postavy Jidáše, vodiče a tahače kárky tři hrkali včetně pána. V Mentouru v roce 1994 chodili hrkat chlapič jen čtyři: velký pán, malý pán a dva smrkáči. Jeden pak dělal Jidáše, ostatní nesli košíky na koledu. Do budoucna si nebyli jisti, zda budou mít následovníky.

15) Obilná sláma se dříve užívala především žitná /pro svou délku/ nebo ovesná /pro svou měkkost/. Použití tohoto materiálu známe například z Jaroslavi, ze Lhoty u Chroustovic, Litětín, Radhoště, Radimi, Týništku, Vysoké u Holic, Zalažan, hrachoviny z Turova a Žíky. Hrachovina, případně sláma z viky, bývala užívána i v Jaroslavi, v Litětínách a Slepoticích. V Týništku zkusili hrachovinu použít v době, kdy zemědělský podnik pěstoval na okolních polích hrách, ale neosvědčila se jim, neboť z Jidáše opadávala. V současnosti se stroj Jidáš do hrachoviny v Turově, kde si materiál, uložený již po několik let v jedné z usedlostí, pečlivě sčezí, aby Jidáš mohl mít tradiční podobu. Ve Slepoticích se Jidáš potě, co začal být vozen ve vozíčku, zakrývá senem, z něhož mu vyhlíží pouze hlava. V Městci používali dřívě na zhotovení rulíků pro Jidáše stařinu z lesní trávy, v současnosti zde Jidáše oblékají do oděvu z rákosy, stejně tak v Mentouru. Kombinace sena a rákosy se užívá v Chroustovicích, rulíky ze sena vytvářejí Jidášovu masku v Chroustovicích na Zářečí.

obtáčených kolem těla, nebo se materiál přikládá v hrstích a přímo k tělu upevňuje motouzem. Hlava Jidáše bývá zcela zakryta tímž materiálem jako tělo a ponechány jsou pouze malé otvory pro oči a dýchání, někde ji kryje černý klobouk, případně čepice z papírového sáčku s označením, že jde o zrádného Jidáše. V Jaroslavi si Jidáš v minulosti zakrýval tvář škraboškou. Je-li Jidášova tvář nezakryta, je různým způsobem nalíčena. Kolem pasu má Jidáš přepásán provaz nebo řetěz, v ruce drží váček, punčochu nebo pokladničku, do nichž mu dávají v domech zvlášť peněžité dárky. V Turově a Jaroslavi má Jidáš na sobě upevněn také zvoneček, který svým pohybem rozeznívá. Ve Slepoticích drží v ruce žerď, na vrcholu bohatě ozdobenou splývajícími barevnými stuhami, v Chroustovicích, Mentouru a Městci zase dlouhý prut ze šípku nazývaný "trn", někdy opentlený. V Chroustovicích na Zářečí má Jidáš v ruce pomlázku. Pohyb maskovaného Jidáše je dosti obtížný a namáhavý. V určitých úsecích je proto vezen na kárce, sloužící jinak k ukládání koledy. Skutečnost, že v některých lokalitách je Jidáš vezen po celou dobu obchůzky (např. Chroustovice - Zářečí, Slepovice, Radhošť, Zalažany), je jevem druhotným, který vyplynul především z nedostatku vhodného materiálu na vytvoření jeho masky poté, co se hrachovina nebo dlouhá sláma staly se změnami v zemědělství prakticky nedostupné.¹⁶ Ovlivnilo to bezpochyby i proměnu kostýmu Jidáše například v Uhersku.

Při obchůzce kráčí Jidáš s vodičem pomalu vesnicí. Vodič mívá bič nebo hůl, kterými Jidáše usměřuje. Ve Vysoké u Holic býval vodič maskován podobně jako Jidáš. Někde vstupuje Jidáš při vybírání koledy do dvora spolu s těmi, kdož jsou svými funkcemi k tomuto vybírání pověřeni, zatímco jinde zůstává před vraty. Do dvora navštíveného domu nevstupují zpravidla ani hrkači, shromažďují se pouze před brankou, kde řečtají a voláním nebo zpěvem žádají o koledu. Tu tvoří jednak peněžité obnos, jednak syrová vajíčka, často ale též různé sladkosti, v minulosti představované pouze sušeným ovocem. V řadě obcí vynášejí domácí koledníkům své dary před vrata.

Je typické, že oblečení vodiče a těch, kdož přebírají koledu, je laděno do tmavých odstínů. Stejně tak Jidáš, nemá-li masku z rostlinného materiálu, musí být oblečen do černého. Také při líčení až na výjimky převažuje začernění. Časté je použití symbolu kříže na čele nebo na oděvu. Důležitou součástí kostýmů jsou černé nebo tmavé klobouky. V Uhersku kladou Jidášovi do klobouku koledu, odkud ji teprve přebírá vaječkář¹⁷. Ve Slepoticích mají chlapi, kteří vezou Jidáše ve vozíku,

16) Například v Radhošti poté, co měli k dispozici pouze krátkou slámu, do ní sice Jidáše ustrojili, ale aby z něho neopadávala, začali ho vozit ve vozíku. Viz také poznámku 15. Řešení naproti tomu nalezi v Litčtinách, kde i z krátké slámy dokáží rulky pro Jidášovu masku poměrně zdoluhavě zhotovit pevným omotáváním motouzem, takže Jidáš může kráčet pěšky.

17) Vedle Jidáše si líčením dotváří svůj výraz především jeho vodič, v Litčtinách i kaprálové a vrzáci, v Uhersku také všichni účastníci obchůzky. Líčení se provádí nejruznějšími materiály. k začernění slouží nejčastěji saze. V Uhersku užívají otisky zuhelnatělých korkových zátek, nalézáných u někdejšího pivovaru. Obvyklá jsou i líčidla, především rtěnky. Tvář se líčí celá nebo se zvýrazňují pouze tváře. Časté je přikreslování knířů. V Litčtinách kaprálové, vodič

na hlavách světlé papírové cylindry, na nich a na tmavých vestách pak svazky barevných papírových pentlí. Pánovi zde kryje hlavu slamák. V Radhošti mívá slaměný klobouk i Jidáš. Jidáše zde hlídal "četník" s vojenskou helmou na hlavě a prutem ze šípkového keře v ruce. Postava "četníka" či "vojáka" se uplatňuje například i v Zalažanech, kde helmu doplňuje tmavý kabát a začernění ve tváři. V některých obcích hrkači zdobí své nástroje papírovými pentlemi, barevným krepovým papírem se zdobí a vozík pro Jidáše, někde i Jidášova maska samotná /Chroustovice, Mentour/.

Po skončení obchůzky se účastníci odebírají na určité, tradicí již ustálené místo na okraji obce. Z Jidáše je tu sejmuto maskování, navrženo na hromádku a zapáleno. Ve Vysoké u Holic se takto pátil i oděv vodiče. Ve Slepoticích spálí seno, v němž byl Jidáš zahrabán, spolu se strhanou papírovou výzdobou vozíku, zatímco žerď se stuhami se ponechává. V Uhersku pálení Jidášova oděvu odpadá. Na téměř místě nebo někde opodál nastává pak rozdělování koledy podle předem daných pravidel. Rozdělování provádějí páni nebo Jidáš¹⁸.

V krátkosti obraťme ještě pozornost na texty, které velikonoční řečtání a obchůzky s Jidášem provázejí. Ačkoliv mají shodnou tematiku, jsou značně variabilní a v jednotlivých lokalitách se více či méně odlišují. Zrádnému Jidášovi je v nich vyčítána jeho vina a oznamuje se mu, jaký trest ho čeká. Obvyklé jsou liturgicky ustálené formulace z modliteb, nechybí vysvětlení, proč je obchůzka konána /"My školáci chodíme a klekáni - poledne - do kostela zvoníme", případně "... a Jidáše honíme - vodíme - pálíme"/, někde probleskne i náznak, týkající se očekávané koledy. Ta je pak přímo požadována při obchůzce na Bílou sobotu výzvami typu: "Páni, dámy, dejte něco od klapání!", za nimiž většinou ještě následuje i text o Jidášovi¹⁹.

V současné době je možno předpokládat, že v obcích, kde se obyčej velikonočního řečtání a obchůzky s Jidášem uplatňuje, je jeho další životnost závislá na přítomnosti dostatečného počtu dětí, které by ho mohly vykonávat, neboť společenské podmínky má tento obyčej oproti minulosti zlepšené. Také pro nositele samotné neztrácí význam a přitažlivost. Ačkoliv povědomí o křesťanských, natož pak o starších vlivech na tento obyčej, je u nich značně omezené, účast

i Jidáš mají na čele nakreslen kříž, vodič v Turově má motiv kříže na čepici a bundě. Tváře vrzáků v Litčtinách pokrývají "pihy" v podobě černých teček.

18) Například v Jaroslavi na břehu rybníka při západním okraji obce, v Mentouru u rybníka pode vsí, ve Slepoticích u plotu zahrady prvního stavení osady Jiříček ve směru od východu, v Turově v dolíku u silnice ve směru na Městec, v Týništku u silnice od Holic k Vysokému Mýtu, obecně se vždy většinou jedná o místa mimo intravilán obce. Nejprve pak dostávají podíl z koledy Jidáš, jeho vodič a páni. Tento podíl je vyšší, než jaký dostávají ostatní hrkači. Například ve Slepoticích je ohledně peněz stanoven pro každého hrkače základ pět korun na rok, to znamená, že jestliže se zúčastňuje prvním rokem, dostává z koledy pět korun, jestliže druhým, deset korun atd. V roce 1990 bylo při obchůzce s Jidášem ve Slepoticích vybráno 1530 korun a 150 syrových vajec. Podíl pána činil 180 korun, Jidáše 110 korun. Tahači vozíku mají ve Slepoticích nárok na příplatek třicet korun, říká se "na oves".

19) Viz příloha

na občůzkách pro ně vedle lákavé koledy představuje i určitou prestiž. Zanedbatelné jistě není ani prožívání obyčje jako zajímavé hry, při níž se děti mohou tvůrčím způsobem projevit. Až do současnosti nám tak přenášejí starobylé kulturní projevy, pozůstatek dávných jarních obřadů, v nichž měla své místo víra v očištnou sílu ohně a zvuků a maska proměňovala člověka v postavu ze světa, stojícího mimo lidské společenství, ale zároveň je i ovlivňujícího.

Příloha

Text používaný při honění Jidáše ve Vysokém Mýtě někdy po roce 1810, uváděný A.V. Šemberou:

Ó, Jidáš! Nevěrný, co jsi učinil, žes svého Mistra Židům prozradil? Musíš za to šlapat bláto, co nejvíce do čepice. My Jidáše honíme, klekání zvoníme. Kyrie eleison!

Text z Horní Rovně, zaznamenaný Josefem Hanušem na konci 19. století:

A ty Jidáš! Nevěrný, cos to učinil, žes svého Mistra Židům prozradil? Budeš-li tak činit, budeš věčně v pekle hořeti, s Luciperem ďáblem tam přebývat. My školáci chodíme a poledne zvoníme.

Následující ukázky textů jsou z lokalit, ve kterých se občůzky s Jidášem dochovaly až do 2. poloviny 20. století:

Chroustovice, terénní záznam, počátek 90. let 20. století:

Ty Jidáš! Nevěrný, cos to učinil, že jsi svého Pána Židům prozradil? Za to budeš v pekle pykat, s Luciperem ďáblem až na věky věkův amen.

V části na Zářečí začínají text slovy: *Ó, Jidáš! Nevěrný...*

Jaroslav, sdělení Marie Antochové /nar. 1919/, 1989:

Ty Jidáš! Nevěrný, cos to učinil, žes svého Mistra Židům prozradil? Teď za to musíš v pekle žít, s Luciperem ďáblem tam být. My školáci chodíme a klekání zvoníme. Kyrie eleison, Kriste eleison. Kyrie eleison, Kriste eleison.

Jaroslav, terénní záznam, počátek 90. let 20. století:

Ó, Jidáš! Nevěrný, cos to učinil, žes svého Mistra Židům prozradil? Teď za to musíš v pekle hořeti, s Luciperem ďáblem tam být. My školáci chodíme a Jidáše vodíme.

Litčtiny, záznam Josefa Hanuše z konce 19. století:

Ó, ty nevěrný Jidáš! Cos to učinil, žes svého Mistra Židům prozradil? Budeš se trápit, věčném pekle hořeti, s Luciperem ďáblem tam přebývat. My školáci chodíme a poledne zvoníme. Kyrie eleison! Kriste eleison!

Litčtiny, sdělení Antonína Menčky /nar. 1912/, 1991:

Ó, ty nevěrný Jidáš! Cos to učinil, žes svého Mistra Židům prozradil? Budeš-li to činit ještě, budeš v pekle hořeti, s Luciperem ďáblem tam přebývat.

Litčtiny, terénní záznam, počátek 90. let 20. století:

Ó, ty Jidáš! Cos to učinil, žes svého Mistra Židům prozradil? Budeš-li to činit, věčně v pekle hořeti, s Luciperem ďáblem tam přebývat. My školáci chodíme, do kostela zvoníme. Kyrie eleison, avekristaison!

Mentour, terénní záznam, počátek 90. let 20. století:

Ty Jidáší nevěrný, cos to učinil, že jsi svého Pána Židům prozradil? Za to budeš pykati, slunce ďábla viděti. My školáci chodíme a Jidáše vodíme.

Městec, terénní záznam, počátek 90. let 20. století:

Ty Jidáší nevěrný, cos to učinil, že jsi svého Pána Židům prozradil? Za to budeš v pekle pykati, s Luciperem ďáblem hlídati. Až na věky amen!

V minulosti místo pozdravu text pokračoval větou typu:

My školáci chodíme a Jidáše vodíme.

Radhošť, sdělení Václava Winklera /nar. 1913/, 1991:

Klekání zvoníme, Jidáše honíme. Ó, Jidáší nevěrný, cos to učinil, zes svého Mistra Židům prozradil? Za to musíš v pekle hořeti, s Luciperem ďáblem, až po věky amen.

Slepotice, terénní záznam, počátek 90. let 20. století:

Ty Jidáší nevěrný, cos to učinil, že jsi svého Pána Židům prozradil? Za to musíš v pekle sloužiti, s Luciperem ďáblem tam žiti. My školáci chodíme a klapáním zvoníme.

Turov, terénní záznam, počátek 90. let 20. století:

Ó, Jidáší nevěrný, cos to učinil, zes svého Mistra Židům prozradil? Za to musíš v pekle hořeti, s Luciperem ďáblem tam bejti. My školáci chodíme a o dárky prosíme.

Týništko, terénní záznam, počátek 90. let 20. století:

My Jidáše honíme a pět hodin zvoníme. Ty Jidáší nevěrný, co jsi to učinil, zes svého Majstra Židům prozradil? A teď za to musíš šlapat bláto po ulici kamenici, s Luciperem ďáblem až na věky amen.

Uhersko, terénní záznam, počátek 90. let 20. století:

Ó, Jidáší nevěrný, cos to učinil, zes svého Mistra Židům prozradil? Za to budeš v pekle s Luciferem ďáblem hořeti, tam býti. Julie nejsou, peníze nejsou, my školáci chodíme a Jidáše vodíme.

Vysoká u Holic, záznam L. Srazila z roku 1938:

My školáci chodíme a Jidáše vodíme. Ó, Jidáší nevěrný, cos to učinil, zes svého Mistra Židům prozradil? Za to musíš v pekle hořeti, s Luciperem ďáblem, až na věky věkův amen.

Vysoká u Holic, sdělení Františka Procházky /nar. 1912/, 1992:

My školáci chodíme a klekání zvoníme. Ó, Jidáší nevěrný, cos to učinil, zes svého Mistra Židům prozradil? Za to musíš v pekle trpěti, s Luciperem ďáblem, až na věky věkův amen.

Zalažany, terénní záznam, počátek 90. let 20. století:

Ó, Jidáší nevěrný, cos to učinil, zes svého Pána Židům prozradil? Za to budeš pykati, čertům pánům sloužiti.

Žřka, sdělení Františka Buriánka /nar. 1929/, 1991:

My klapáci chodíme a klekání zvoníme. Ó, Jidáší nevěrný, cos to učinil, zes svého Mistra Židům prozradil? Za to budeš v pekle pykati, s Luciperem ďáblem, až na věky věkův amen.

Tradiční forma je u těchto textů na první pohled patrná. Tradují se bez výraznějších změn, pouze určitá slova, pro dětské nositele významově neobvyklá /Kyrie eleison, Kriste eleison/, byla v některých případech zkomolena nebo vynechána, což se ovšem mohlo stát i z jiných důvodů. Při obchůzce s Jidášem na Bílou sobotu se ve většině lokalit k uvedeným textům připojuje formule se žádostí o koledu. V Litětínách a Slepoticích užívají při obchůzce s Jidášem pouze tuto formuli. Následující ukázky výzev o koledu jsou z lokalit, kde se obyčej uplatňuje i ve 2. polovině 20. století:

Chroustovice, terénní záznam, počátek 90. let 20. století:

Páni, páni, dejte něco od hrkání! Páni, paní, paničko, dejte nějaký vajíčko!

Litětiny, záznam Josefa Hanuše z konce 19. století:

Prosíme, páni, páni, dejte něco od klapání!

Prosím, páni, paní, daj nám něco od klapání!

Litětiny, terénní záznam, počátek 90. let 20. století:

Páni, dámy, dejte něco za vrzání!

Páni, dámy, dejte něco na Jidáše!

Mentour, terénní záznam, počátek 90. let 20. století:

Páni, páni, dejte něco od hrkání! Jidášům míň, pánům víc!

Iv žertu přidávají polohlasem: A smrkáčům nic!!

Slepotice, terénní záznam, počátek 90. let 20. století:

Páni, dámy, dejte něco od klapání!

Uhersko, terénní záznam počátek 90. let 20. století:

Páni, dámy, dejte něco od klapání!

Zalažany, terénní záznam, počátek 90. let 20. století:

Páni, páni, dejte něco od hrkání! Páni, páni, dejte něco od hrkání!

Žřka, sdělení Františka Buriánka /nar. 1929/, 1991:

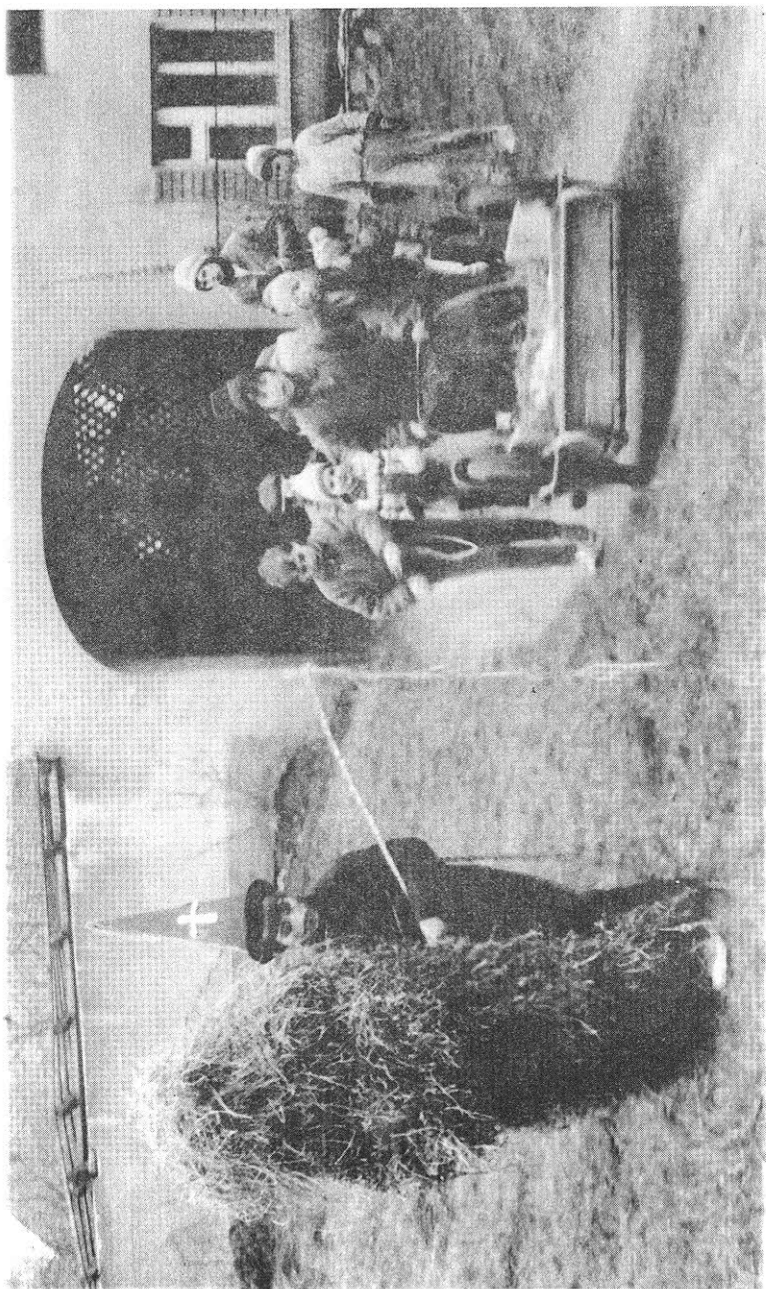
Páni, páni, dejte něco od klapání!

Týnišťko (okr. Pardubice), obchůzka s Jidášem na Bílou sobotu, 1993.

Jaroslav (okr. Pardubice), Jidáš, vodič a páni u domu při obchůzce na Bílou sobotu, 1990.

Turov (okr. Pardubice), obchůzka s Jidášem na Vřlou sobotu, 1991.

Uhersko (okr. Pardubice), předávání koledy Jidášovi při obchůzce na Vřlou sobotu, 1991.

Osterrundgang mit Judas im östlichen Elbegebiet (Zusammenfassung)

In mehreren Dörfern im Gebiet zwischen den Städten Holice v Čechách, Vysoké Mýto und Luže wird am Ostersonntag ein Rundgang mit Judas unternommen, der an das Herumgehen mit Ratschen und Klappern am Gründonnerstag und Karfreitag anknüpft. Die Wurzeln dieses Gebrauches, eines Restes der einst allgemein verbreiteten Sitte, der sog. "Judasverfolgung", sind in den mittelalterlichen Passionsspielen zu suchen, und es kommen dabei auch Elemente des vorchristlichen Ritus zum Ausdruck. Die Träger des Brauches sind Vorschul- und Schulkinder. Sie halten sich an bestimmten Regeln, es herrscht unter ihnen eine altersberücksichtigende Hierarchie, nach der sie das Recht besitzen, eine bestimmte Gestalt darstellen zu dürfen, die durch eine konkrete Handlung, spezifische Attribute und Maske gekennzeichnet ist. Am bedeutendsten ist die Gestalt des Judas, deren Maske gewöhnlich aus trockenem pflanzlichem Material (Getreide- oder Erbsenstroh, altem Waldgras, Schilf u.ä.) angefertigt ist, die demnächst zum Abschluß des Rundgangs außerhalb des Dorfes verbrannt wird. Genauso wie am Gründonnerstag und Karfreitag lauten während des Rundgangs mit Judas Ratschen und Klappern, es werden traditionelle Texte über den Judasverrat und Bitten um Spenden vorgetragen. Beim Rundgang bleiben die Teilnehmer an einzelnen Häusern im Dorf stehen, sie werden beschert, besonders mit Geld und Roheiern. Obwohl die gesellschaftlichen Bedingungen für das Stattfinden dieses Gebräuches zur Zeit günstig sind, droht in kleineren Dörfern sein Rückgang, weil die Zahl der Kinder, die daran teilnehmen ständig sinkt.